

Парадигматичні відношення у термінології на прикладі термінів спадкового права в українській та польській мовах

Оксана Борис

Кафедра україністики, Варшавський університет, вул. Штурмова 4, Варшава, 02-678, ПОЛЬЩА, E-mail: oksana.borys@gmail.com

The article analyses the paradigmatic relations between Polish and Ukrainian terms on the basis of inheritance law. The phenomena of synonymic, polysemic and antonymic correlations of law terms are highlighted within the source language and hence compared to another language. The analysis was based on the theories of Polish and Ukrainian linguists.

Ключові слова: термінологія, юридична лінгвістика, парадигматичні відношення, спадкове право.

Юридична лінгвістика – відносно нова наука, яка з'явилася в українському мовознавстві. Першим, хто виокремив юридичну лінгвістику, як дисципліну в українському мовознавстві, був Ю. Прадід [16]. Саме він заклав підвалини та систематизував вже існуючі надбання. Про причини появи таких „здвоєних наук” пише С. Дорда [5: 23]. Науковець відзначає симбіоз мовознавства і юриспруденції, а також додає, що таке поєднання двох не споріднених наук є взаємовигідним: з одного боку лінгвістика вирішує мовні проблеми юриспруденції, яка в свою чергу є невичерпним джерелом лексичного матеріалу для мовознавців.

Досліджуючи термінологію в багатьох аспектах, варто зазначити і те, що одне з важливих місць в аналізі термінів посідають парадигматичні відношення. Правничу термінологію не є винятком.

У статті буде проаналізовано явище синонімії, антонімії та полісемії у термінах спадкового права на прикладі української та польської мов та їх вплив на функціонування термінів в терміносистемах і їх вживання потенційними користувачами. Джерельну базу дослідження складають тексти кодексів, а саме Спадкове право (Книга шоста) Цивільного кодексу України від 2003 року [15] та Księga IV Spadki Kodeksu Cywilnego Rzeczypospolitej Polskiej [2] від 2011 та 2014 років.

М. Кочерган визначає синоніми як слова, значення яких є близькими або ж збігаються. Отож, мовознавець розглядає синоніми у двох площинах: подібність/тотожність і взаємозамінність (часткова або повна) [4: 267]. Звідси можна виділити абсолютні та часткові синоніми у термінології. Абсолютні синоніми – це такі, які є взаємозамінними, оскільки абсолютно відповідають один одному. До абсолютних синонімів можна віднести питомі українські юридичні терміни та їх русифіковані замітники. Наприклад, *неправність* (ит. укр) – *незаконність* (див. рос. *незаконность*), *правничий* – *юридичний* (рос. *юридический*), *гуртовий* – *валовий* (рос. *валовой*), *підборонний* – *підзахисний* (рос. *подзащитный*), *неправосильний* – *неправомочний* (рос. *неправомочный*) [14: 21]. На сьогодні в українській юридичній термінології хоча і спостерігається помітне відходження від русифікованих заміників,

та питомо українські правничі терміни поки що не зайняли провідних позицій.

Щодо часткових синонімів, то вони відносяться до одного семантичного поля, проте значно відрізняються своїм стилістичним або емоційним забарвленням. Такі синоніми в юридичній термінології є рідкістю, оскільки терміни не мають емоційно - оцінного забарвлення [3, 7, 9].

Докладнішим вивченням явища синонімії у термінах займається Т. І. Панько. Варто наголосити на тому, що мовознавець насамперед розділяє літературні синоніми від синонімів у термінології, оскільки перші зазвичай відносяться до однієї частини мови, а у другому випадку це правило не є необхідністю [9: 146]. Панько Т. І. вважає, що термінологічні синоніми часто можуть відрізнятися функціями, походженням, ступенем сучасності. Так, наприклад, ця думка підтверджується у деяких прикладах, взятих з польської правничої термінології: *scheda = scheda spadkowa = spadek (спадщина)*. Проте варто зазначити, що всі терміни вживаються у тексті польського спадкового права.

Мовознавці (Люкшин Є., Змарзер В., Станкевич Н., Заніздра Н.) вважають синонімію у термінології негативним явищем. Заніздра Н. пише про те, що наявність синонімів у терміносистемах свідчить про те, що номенклатура є неупорядкованою, а отже й сама термінологія – недостатньо опрацьованою та точною [6: 8].

Проаналізувавши українську та польську термінологію спадкового права, було виявлено велику кількість синонімів, зокрема в українській мові. З-поміж них такі як : *нікчемний / недійсний (заповіт), скасувати / відкликати заповіт, вважати за / визнавати за, вчинити / здійснити, вчинений / здійснений, розпорядження / частина, предмет дарування / дарунок, заповідач / спадкодавець, складення заповіту / вчинення заповіту, скласти заповіт / вчинити заповіт, частина спадщини / частка у спадщині, дійсний / такий, що має юридичну силу, співвласність / спільна сумісна власність, зробити заяву / скласти заяву*. Траплялися і словотвірні синоніми (див. О. Пономарева [13]), які відрізнялися суфіксом або префіксом, наприклад, *розподіл спадщини / поділ спадщини, успадковувати / спадкувати*. Вартим уваги залишається той факт, що до творення синонімів спричинюються самі правознавці, даючи коментар тієї чи іншої статті кодексу. Наприклад, термін *вчинити заповіт* функціонує у Цивільному кодексі України (Книга шоста, Спадкове право), однак словосполучення *здійснити заповіт*, яке повноправно входить у синонімічні зв'язки з вищезгаданим терміном не зустрічається у ЦК

України. Словосполучення **здійснити заповіт** та його похідні (**здійснення заповіту, здійснювати заповіт**) широко вживаються у коментарях - поясненнях юристів, адвокатів, нотаріусів, розміщених на інтернет - порталах, наприклад: „*Здійснення заповіту через представника не допускається*” [8], „*(...) порядок та умови здійснення цих заповітів були різними*” [11].

Варто згадати і про ще один вид синонімів – контекстуальні (оказіональні) синоніми. А.Суддя [12: 122] називає цей клас синонімів „мовним явищем”, наголошуючи, що фразеологічні одиниці та лексеми, які зараховуються до контекстуальних синонімів на основі тотожності тільки у певному контексті, хоча у системі мови мають різне значення.

Проаналізувавши Книгу шосту (Спадкове Право) Цивільного Кодексу України [15] та *Księgę Czwartą (Spadki) Kodeksu cywilnego Rzeczypospolitej Polski* [2] були знайдені правові терміни, які можна зарахувати до контекстуальних синонімів. Так, наприклад, *chwila otwarcia spadku* це **момент відкриття спадщини**, так само як **час відкриття спадщини**, а також **день відкриття спадщини**. З цього виникає, що **момент / час / день** є контекстуальними синонімами і у правовому контексті можуть вживатися взаємозамінно.

І. Кононенко виокремлює „лексико-семантичні варіанти” [1: 188], де одна лексема має кілька наближених, але не абсолютно тотожних синонімів. Мовознавець зазначає, що така синонімія зазвичай пов’язана з полісемією. Порівняльний аналіз текстів українського та польського спадкового права виявив кілька прикладів міжмовної синонімії в аспекті лексико-семантичних варіантів. Наприклад, *niegodny* може входити у синонімічні зв’язки з такими сполученнями - термінами як *той, хто не має права / особа усунена від права на спадкування / той, що не підлягає (...); odrzucenie spadku z testamentu – відмова від прийняття спадщини за заповітом / відмова від спадкування за заповітом; powołać do zarządu spadkiem – доручити виконання заповіту / виконання заповіту покладено на (...)*. Таким чином, у польському спадковому праві функціонують єдині у своєму роді терміни (*niegodny, odrzucenie spadku z testamentu, powołać do zarządu spadkiem*), які не мають лексико-семантичних варіантів, тоді як в українському спадковому праві такі терміни мають синоніми, що вживаються взаємозамінно.

У польській термінології спадкового права синонімів є значно менше. З-поміж них варто виділити такі: **powołanie do dziedziczenia = powołanie do spadku** (призначення спадкоємцями); **scheda = scheda spadkowa = spadek** (спадщина); **umowa o spadek przyszły = umowa o spadek po osobie żyjącej** (спадковий договір); **zostać wydziedziczonym = zostać wyłączonym od dziedziczenia** (бути усунути від права на спадкування). Невелика кількість синонімічних одиниць у польській термінології спадкового права насамперед є результатом впорядкованості та уніфікованості термінологічної номенклатури. Тут варто згадати і той факт, що у новій редакції закону про спадкування Польщі були виключені деякі терміни-синоніми. Наприклад, термін **scheda** був замінений на термін **scheda spadkowa**, а

також було вилучено термін **umowa o spadek przyszły** – його місце у тексті зайняв термін **umowa o spadek po osobie żyjącej**. Поза очевидними змінами у структурі та функціонуванні права такі перетворення безпосередньо стосуються лексичного наповнення юридичних документів: зникають терміни - синоніми, а це позитивно впливає на термінологічну номенклатуру.

Аналізуючи явище полісемії та омонімії в термінах спадкового права, варто зазначити, що в українській та польській мовах лінгвісти по - різному підходять до виокремлення цих явищ. І. Кононенко [1: 197] пише, що в українському мовознавстві передумовою встановлення полісемічних чи омонімічних зв’язків є відповідно наявність або відсутність спільних сем. Натомість у польському мовознавстві у розрізненні полісемічного / омонімічного значення відіграє граматичний розряд або походження слів. І. Кононенко ілюструє це на прикладі словникової статті однієї і тієї ж лексеми у польській та українській мові, при цьому зазначаючи, що віднесення слова до категорії омонімів чи полісемів часто є суб’єктивним.

З - поміж термінів українського спадкового права вдалося виділити наступні полісеми: **склад** (спільна сема ‘сукупність’) 1) сховище; 2) сукупність; 3) спосіб, стиль; 4) юр. склад спадщини; **нерухомий** (спільна сема ‘брак руху’) 1) який не рухається, залишається в одному й тому ж положенні; 2) юр. нерухоме майно; **охопити** (спільна сема ‘поширення’) 1) обступати, оточувати з боків; 2) юр. охоплювати заповітом; **переходити** (спільна сема ‘переміщення’) 1) переправлятися через що-небудь або на другий бік чого - небудь; 2) юр. право / обов’язок переходить; **черга** (спільна сема ‘послідовність’) 1) певна послідовність, порядок у діях, русі, прямуванні, слідуванні кого -, чого - небудь; 2) юр. черга спадкоємців.

Полісемія й омонімія є менш поширеними явищами у термінах спадкового права у польському законодавстві. Серед багатозначних термінів спадкового права можна виділити такі: **wierzytelność** (1) право кредитора на повернення заборгованості; 2) грошова сума боргу), **zastrzeżenie** (1) зауваження; 2) умова у договорі, недотримання якої робить договір недійсним), **złścić** (1) виконати, здійснити; 2) виправдати).

Варто зазначити, що наявність полісемічно - омонімічних зв’язків у термінології є виправданим явищем, тому що деякі терміни – це слова взяті із загальноживаної лексики, які вже мають свої первинні значення.

Антонімічні відношення між словами полягають у взаємному запереченні або припущенні один одного [1: 193]. У термінології рамки протиставлень повинні бути чіткі і зрозумілі, адже взаємовиключають правові явища. Наприклад, **подати заяву – відкликати заяву, скласти заповіт – скасувати заповіт, прийняти спадщину – відмовитись від спадщини, пряма низхідна лінія – пряма висхідна лінія, повна недієздатність – часткова недієздатність, повне усиновлення – неповне усиновлення**.

У польському спадковому праві таких антонімічних пар є набагато менше. Серед нечисленних є такі: **zstępni – wstępni, zdolność do dziedziczenia – niegodność dziedziczenia, sporządzić testament – odwołać testament, niezdolność bezwzględna – niezdolność względna, przyjęcie spadku – odrzucenie spadku.**

Отже, провівши порівняльний аналіз парадигматичних зв'язків у термінології спадкового права української та польської мов, можна виділити певні закономірності. По-перше, явище синонімії частіше зустрічається у термінах спадкового права України, аніж Польщі. На мою думку, це пов'язано з тим, що польська термінологічна база є більш впорядкованою. Про це свідчить і нещодавній вихід у Польщі нової редакції *Księgi 4 Spadki* (2014 рік). Поминаючи зміни у правових аспектах, варто зауважити, що кількість синонімів зменшилася: вони або зникли, або послідовно були замінені на один вибраний авторами варіант. На жаль, такі зміни не мають місця у спадковому праві України. Витіснення синонімів шляхом запровадження одного вибраного варіанту терміна допомогло б уникати помилкового трактування норм права, а одночасно, причинилося б до впорядкування правової номенклатури. Явище полісемії/омонімії трапляється як у спадковому праві України, так і в спадковому праві Польщі. Вживання омонімів та полісемів є виправдане, оскільки терміни зазвичай походять від загальноживаних слів при наявності мовної мотивації. Антонімічні відношення між термінами у текстах двох порівнювальних правових документах теж є присутні. Варто зазначити, що згадані антонімічні пари юридичних термінів взаємно заперечують один одного, а отже, елімінують неоднозначне тлумачення правових документів.

Висновок

Аналіз парадигматичних відношень у термінології на прикладі термінів спадкового права показав, що потрібно комплексно підходити до редакції законотворчих норм, приділяючи особливу увагу лінгвістичній стороні законотворчих процесів, аби в подальшому уникнути дублювання термінів, а отже, і закономірного помилкового трактування правових процесів та явищ.

Література

1. Iryna Kononenko *Język ukraiński i polski: studium kontrastywne* / Українська та польська мови: контрастивне дослідження wyd. 1, Warszawa 2012, 808 s. ISBN: 978-83-235-0838-0
2. *Kodeks cywilny RP, 2014* [Електронний ресурс] : Internetowy system aktów prawnych – Режим доступу : <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU20140000121>
3. *Teoretyczne podstawy terminologii* // Jerzy Lukszyn, Wanda Zmarzer ; Wydział Lingwistyki Stosowanej i Filologii Wschodniosłowiańskich. Uniwersytet Warszawski. Warszawa : Katedra Języków Specjalistycznych UW, 2001. 189 s. : ISBN 83-915659-1-2

4. Вступ до мовознавства [Текст] : підручник / М. П. Кочерган. - Вид. 2 - е. - К. : Академія, 2006. - 367 с. – ISBN 966-580-194-5

5. Дорда, С. В. Сучасний стан правничої лінгвістики (короткий нарис) [Текст] // Правовий вісник Української академії банківської справи. № 1 (4). – Суми, 2011. – С. 23-27.

6. Заніздра Н. О., Явище синонімії в українській термінології // Вісник КДПУ імені Михайла Остроградського – Випуск 2/2008 (49). Частина 2 – С. 8.

7. Мацюк З., Станкевич Н. Українська мова професійного спілкування: Навч. посіб. – К.: Каравела, 2006. – 352 с.

8. Особливості посвідчення заповітів [Електронний ресурс] : Нотаріус Кіровоградського міського нотаріального округу / Панчишина С. С. – 2014 – Режим доступу : <http://my-notary.info/informacia/statt/osoblivost.html>

9. Панько Т. І., Кочан І. М., Мацюк Г. П. Українське термінознавство: підручник / Т. Панько, І. Кочан, Г. Мацюк — Л.: Світ, 1994. — С.216

10. Прадід Ю. Ф. Вступ до юридичної лінгвістики: Навчальний посібник / За ред. чл.-кор. АПРН Ярмиша О. Н. – Сімферополь : Доля, 2002. – 104 с.

11. Спадкування за заповітом [Електронний ресурс] : Український юридичний портал – 2014 – Режим доступу : <http://radnuk.info/pidrychnuku/rum-pr/438-rim-privat/6130-3----.html>

12. Суддя А. М. Прагматичний аспект значення контекстуальних синонімів-прикметників (на матеріалі німецькомовного художньо-публіцистичного дискурсу) / А.М. Суддя // Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. – 2010. – № 930. Романо-германська філологія. Методика викладання іноземних мов. – Вип. 64. – С. 120–124.

13. Сучасна українська мова [Текст] : підруч. для студ. гуманіт. спец. вищ. закл. освіти / за ред. О. Д. Пономарева. - Вид. 2-ге, переробл. - К. : Либідь, 2001. – 398 с.- ISBN 966-06-0173-5

14. Трач Н. Українська правничі термінологія в період русифікації (30-80-ті роки ХХ століття) // Наукові записки НаУКМА. — Філологічні науки. — Т. — 85. — С. 21-27.

15. Цивільний Кодекс України, Книга Шоста, Спадкове право [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/435-15>

16. Юридична лінгвістика в Україні: здобутки і перспективи [Текст] / Ю. Ф. Прадід // Мовознавство : наук.-теорет. журн. Ін-ту мовознав. ім. О. О. Потебні та Укр. мов.-інформ. фонду НАН України. - 2011. - N 2. - С. 31-37. - ISSN 0027-2833